

УДК 376-056.264

КЛАСИФІКАЦІЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В АСПЕКТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛОГОПЕДА

Цимбал-Слатвінська Світлана, кандидат педагогічних наук, доцент, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0002-2732-5716

E-mail: lanatsimbal@gmail.com

Охарактеризовано різні поняття, які стосуються дітей, що потребують спеціальної підтримки: «відхилення в розвитку», «психічний дизонтогенез», «діти з особливими потребами», «проблемна» дитина, «діти з проблемами розвитку», діти «групи ризику», «аномальні діти», «неповносправні діти», «діти з відхиленнями (вадами) в психофізичному розвитку», «діти з обмеженими можливостями здоров'я». Встановлено, що ці поняття є застарілими як сегрегаційні, що вказують на неповноцінність дитини, яка віддана в закриту, ізольовану систему спеціальної освіти, що значно обмежує її права. Розкрито, що у сучасному розумінні доречним є термін «діти з особливими освітніми потребами». Визначено, що категорія дітей з особливими освітніми потребами включає: дітей з вадами слуху, дітей з порушеннями зору, з порушеннями мовлення, інтелекту, дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, емоційно-вольової сфери, з затримкою психічного розвитку, зі складними недоліками розвитку, тяжкими порушеннями мовлення, із проблемами соціального змісту, обдарованих дітей. Розкрито, що в сучасних умовах інформатизації прослідковується новий вид мовленнєвих порушень – цифрова залежність дітей.

Ключові слова: класифікація, дизонтогенез, діти з особливими освітніми потребами, діти з обмеженими можливостями, логопед.

CLASSIFICATION OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF SPEECH THERAPIST

Tsymbal-Slatvinska Svitlana, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Special Education Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-2732-5716

E-mail: lanatsimbal@gmail.com

The author has characterized various concepts that refer to children with special educational needs: “developmental disabilities”, “mental dysontogenesis”, “special needs children”, “problem child”, “children with developmental delays”, “at-risk children”, “abnormal children”, “children with disabilities”, “children with disabilities in psychophysical development”. The author has established that these concepts are obsolete as they are segregated, indicating the inferiority of a child who has been placed in a closed, isolated system of special education, which significantly limits child’s rights. These concepts are ambiguous, correlated with the structure of a group of children with special educational needs, and in their significance no component indicates the negative features of the child’s development. The article reveals that in the modern sense it is appropriate to refer to the concept of “children with

special educational needs”, by which we mean a group of children who experience various biological and social causes of persistent difficulties in learning educational programs. It has been determined that the category of children with special educational needs includes children with impairments of hearing, speech or sight, children with mental retardation, children with disorders of the musculoskeletal system or the emotional and volitional sphere, children with complex developmental disabilities, children with severe speech disorders, children with social problems, gifted children. The author has traced a new kind of speech disorders, which are associated with digital dependence of children in the current era of digital technologies. The author emphasizes that the speech therapist should carry out his activity with the defectologist, teacher of the deaf, the blind and the mentally defective, psychologist, rehabilitation teacher, orthopedagogue and social pedagogue. The author has proved that it is necessary to create special conditions for children with special educational needs to learn educational programs that will allow them to acquire the skills of social adaptation and to realize their own vital competence.

Keywords: *classification, mental dysontogenesis, children with special educational needs, children with disabilities, speech therapist.*

Соціально значущі зміни останнього десятиліття зумовлені гуманізацією індивідуальної й суспільної свідомості, відповідно до якої вищою метою і сенсом існування суспільства визнається людина. У цьому контексті людина з обмеженими можливостями здоров'я потребує особливої підтримки з боку держави, громадської допомоги й опіки, які забезпечують їй інтеграцію в суспільство. В історії світової науки проблема дітей з обмеженими можливостями здоров'я має міждисциплінарний науковий інтерес і розглядається як специфічний розвиток, зумовлений насамперед соціальними, медичними, психологічними й педагогічними причинами. Як самостійне явище і об'єкт наукового дослідження ця проблема торкається питань економіки, політики, права, соціології, медицини, психології, педагогіки.

Аналіз літератури (Л. Беленкова, О. Боряк, Т. Власова, І. Епштейн, Ю. Кулагін, М. Лебедева, І. Левченко, В. Лубовський, В. Лебединський, О. Мельничук, В. Петрова, Л. Пожар, Н. Семаго, А. Семенович, О. Усанова та ін.) та наші спостереження показують, що нині значна частина дітей з обмеженими можливостями здоров'я становить контингент дошкільних установ та загальноосвітніх шкіл. Дослідники одностайні в думці про те, що всі «проблемні» діти потребують спеціальної підтримки й допомоги, яка виходить за рамки звичайних шкільних програм і заходів виховного характеру.

Коротко зупинимося на характеристиці різних понять, які стосуються дітей, що потребують спеціальної підтримки. Пропонуючи той чи інший термін, ставилося завдання: підібрати визначення (термін), яке, з одного боку, могло б адекватно описати «проблемних» дітей, з іншого, – мало психолого-педагогічний зміст.

Поняття «відхилення в розвитку» як базове, що визначає характер розвитку дитини, є у Л. Виготського у вигляді терміна «ухилення розвитку» [3, с. 274].

Проте поняття «відхилення у розвитку» можна розглядати тільки як «відхилення від (або відносно) чого-небудь». Крім того, використання цього визначення в такій площині вимагає внесення певної динаміки, постійних змін (у часі) в розвиток і оцінку цих змін у порівнянні з нормативним ходом розвитку дитини. Для цього, відповідно, необхідно визначити, що є нормативним розвитком чи відхиленням від норми.

Термін «психічний дизонтогенез» досить широко використовувався і використовується у психологічній літературі. Щодо психічного розвитку дітей він найбільш повно висвітлений у роботі В. Лебединського [7]. Дизонтогенез (від грец.

Dis – префікс, що означає розлад, і *ontogenesis* – індивідуальний розвиток, порушення формування вищих психічних функцій), що означає різні відхилення від нормального фізичного і психічного розвитку в дитячому віці. Для виділення В. Лебединським варіантів дизонтогенезу послужило чотири параметри: функціональна локалізація порушення, час ураження, різниця між первинним і вторинним дефектом, міжфункціональна взаємодія в процесі аномального системогенезу.

Класифікація, укладена на виділенні цих параметрів, подана в таблиці 1.

Таблиця 1

Класифікація дизонтогенезу за В. Лебединським [7]

Критерії дизонтогенезу	Варіант дизонтогенезу	Типовий приклад
Ретардація (запізнювання або призупинення) всіх сторін психічного розвитку або переважно окремих компонентів	1) недорозвинення: характерне раннє ураження, коли наявна незрілість мозку	олігофренія, алалія
	2) затриманий розвиток: характерне вповільнення темпу формування пізнавальної та емоційної сфер з їх тимчасовою фіксацією на більш ранніх вікових етапах	затримка психічного розвитку, загальне недорозвинення мовлення
Випадання окремих психічних функцій	3) пошкоджений розвиток: характерний більш пізній (після 2–3 років) патологічний вплив на мозок, коли велика частина мозкових систем уже сформована	органічна деменція, афазія
	4) дефіцитарний розвиток, пов'язаний з важкими порушеннями аналізаторів	порушення зору, слуху, мовлення, опорно-рухового апарату
Асинхронія (нерівномірність) розвитку	5) спотворений розвиток: характерне порушення послідовності процесу формування психічних функцій	ранній дитячий аутизм, шизофренія
	6) дисгармонійний розвиток: диспропорційність психіки в її емоційно-вольовій сфері	психопатія і порушення поведінки

У загальній і спеціальній психології в основу розуміння феноменів порушеного розвитку покладено культурно-історичну теорію Л. Виготського [3]. Однією з центральних її категорій є поняття «вищі психічні функції», що прижиттєво формуються шляхом засвоєння соціально-історичного досвіду в процесі спілкування дитини з дорослим, знаково опосередковані за будовою і довільні за способом регулювання. Узагальнюючи, отримаємо визначення сутності процесу психічного розвитку, з якого будемо виходити у трактуванні дизонтогенезу. Отже, розвиток – це безперервно-поступальний, безповоротний процес формування якісно позитивних змін у характері суб'єктивного відображення людиною зовнішнього і внутрішнього світу (в параметрах його повноти, точності, глибини і взаємозв'язку), що забезпечують усе більш ефективну саморегуляцію зовнішньої предметної і внутрішньої психічної діяльності.

Виділимо істотні характеристики феномена порушеного розвитку. Останнім часом подібні спроби демонструють прагнення авторів вийти за межі інтуїтивно-емпіричного підходу. Так, Ю. Кулагін вважає, що порушений розвиток має особливий спосіб перебігу, під час якого необхідна спеціальна корекційна допомога [5]. Не можна з цим не погодитися, але також важко вирішити питання, на підставі яких критеріїв

можемо говорити про необхідність і форму корекційної допомоги. Це визначення по своїй суті швидше педагогічне, аніж психологічне.

Продовжуючи думку, слід зазначити, що більшість сучасних досліджень вказують про різке ускладнення структури відхилень, значне збільшення поєднаних порушень у різних категорій дітей, появу нових форм відхилень і несформованість певних сфер психічного розвитку дитини. Особливо складними стали випадки, коли диференційна діагностика повинна дати відповідь на питання, до якої категорії «відхилень» у розвитку має бути віднесений стан дитини, щоб максимально ефективно, без помилки можна було не тільки визначити тип освітнього закладу залежно від його можливостей або індивідуалізувати програму освіти й виховання, а й побудувати програму корекційної роботи.

Становище ускладнюється дедалі більшим інформаційним і змістовим насиченням програм як дошкільної, так і шкільної освіти, до того ж поєднується з погіршенням загального стану розвитку дітей. Все це супроводжується різкою зміною загальної соціокультурної ситуації в країні, появою нових культурологічних утворень (віртуальних форм спілкування і розвитку, сучасної стимуляції населення засобами мас-медіа тощо), входом традиційної «культури двору», зміною фізичного й емоційного простору існування дитини, зокрема спотворенням природної ритміки розвитку дитини й іншими не менш несприятливими факторами. У сукупності все це побіжно або безпосередньо створює загальний негативний вплив на специфіку формування вищих психічних функцій дитини.

Крім того, існують особливі форми дизонтогенезу, досить складні для психолого-педагогічної діагностики та, відповідно, для застосування до них наявного термінологічного й понятійного апарату. До таких форм дизонтогенезу, в першу чергу, А. Семенович відносить «порушення нейробіологічних закономірностей розвитку мозкової організації-психічної діяльності дитини» [10]. Це визначення окреслює специфічну групу дітей з несформованістю або атиповим формуванням функціональної чи міжфункціональної організації мозкової діяльності. Вони вимагають серйозного втручання фахівців і застосування методів діагностики, розвитку, а часом і корекції, що виходять за межі чинних освітніх програм. У той же час, кількість таких дітей усе зростає.

У нашій країні не прижився термін «діти з особливими потребами». Він фактично є прямим перекладом англійського терміну «children-with special needs» і в умовах нашої соціокультурної обстановки не визначає, які, власне, «потреби» мають на увазі, які з них «спеціальні» (або особливі), а які – ні. У той же час змістовий бік поняття «особливі освітні потреби» має виключно психолого-педагогічне наповнення. Різноманіття форм відхилень неможливо вмістити в одне визначення. Якщо врахувати все неможливо, то враховувати необхідно те, що маєтись на меті. Як зазначає Р. Аслаєва, термін «діти з особливими освітніми потребами» більш справедливий у плані освіти дітей, що обмежує і звужує термінологічне поле, а також розкриває педагогічний зміст у їхньому стані [1, с. 61].

У практиці серед фахівців, що причетні до роботи з дітьми, існують значні розбіжності у визначенні того, що позначається терміном «проблемна» дитина, «діти з проблемами розвитку», дітей «групи ризику»; де межі, з одного боку, індивідуальних відмінностей у рамках умовно вікової норми, з іншого – деякої «патології» розвитку

(І. Белякова, В. Ковальов, Л. Кузнецова, В. Лебединський, М. Малофеев, В. Петрова, Л. Пожар, Н. Семаго, В. Сорокін, Е. Старобіна, О. Усанова та ін.).

Терміни «аномальні діти», «неповносправні діти», «діти з відхиленнями (вадами) в психофізичному розвитку» як сегрегаційні вказують на неповноцінність дитини, яка віддана в закриту, ізольовану систему спеціальної освіти, що значно обмежує її права, відходять у минуле.

Використання поняття «діти з проблемами розвитку» пов'язане з його багатозначністю, що корелює зі структурою цієї групи дітей і відсутністю в його семантиці компонента, що вказує на негативні особливості розвитку дитини.

У той же час офіційно використовується визначення «діти з обмеженими можливостями здоров'я», що також, на наш погляд, не відображає психологічного змісту стану такої частини дитячої популяції. З іншого боку, в ньому не міститься уточнень, яке «здоров'я» мається на увазі: фізичне, психічне, соціальне та ін. У той же час, поняття «діти з порушеннями розвитку» не витримує критики з погляду визначення, що є порушенням, а що – недорозвиненням, несформованістю.

Суб'єктом і об'єктом вивчення, психолого-медико-педагогічної підтримки, що надається в системі загальної і спеціальної освіти, є дитина з обмеженими можливостями здоров'я, яка має внаслідок цього особливі освітні потреби. Її право на освіту – конституційне право, яке закріплене міжнародними актами. Під визначенням «діти з особливими освітніми потребами» розуміємо групу дітей, які відчувають через різні біологічні й соціальні причини стійкі труднощі в засвоєнні освітніх програм. Діти з обмеженими можливостями здоров'я, які навчаються в системі загальної і спеціальної освіти, мають порушення з боку інтелекту, різних аналізаторів (слуху, зору, мовлення, рухової сфери). Діти зазначеної категорії мають відхилення від норми у функціонуванні центральної нервової системи, що робить негативний вплив на шкільну й соціальну адаптацію дитини. У дітей цієї групи педагоги і психологи відзначають у першу чергу недостатню готовність до школи (інтелектуальну, емоційну й соціальну).

Категорія дітей з особливими освітніми потребами різноманітна – це розумово відсталі, з затримкою психічного розвитку, ті що не чують, чують, проте слабо, ті, що пізно оглухлі, незрячі, слабозрячі, з важкими мовними порушеннями, з вираженими розладами емоційно-вольової сфери, порушеннями опорно-рухового апарату, з іншими дефектами, які досліджували Т. Власова [2], В. Лапшин [6], В. Липа [8], А. Маллер [9], В. Синьов [11] та ін науковці.

Узагальнена класифікація дітей з особливими освітніми потребами та підготовка спеціалістів для роботи з ними відображена в таблиці 2.

Таблиця 2

Контингент дітей для роботи логопеда (дефектолога)

№	Категорія	Характеристика контингенту	Фахівець
1.	Діти з вадами слуху	Глухі. Слабочуючі (туговухі). Пізнооглухлі.	Дефектолог Сурдопедагог Логопед
2.	Діти з порушеннями зору	Діти зі зниженою гостротою зору. Діти з поганим зором. Практично сліпі. Повністю сліпі.	Дефектолог Тифлопедагог Логопед

3.	Діти з порушеннями мовлення	Фонетичні порушення мовлення, або порушення вимови окремих звуків. Фонетико-фонематичні порушення мовлення. Лексико-граматичне недорозвинення мовлення. Загальне недорозвинення мовлення (I, II, III рівня), а також нерізько виражене загальне недорозвинення мовлення	Дефектолог Логопед
4.	Діти з порушенням інтелекту	Ураження ЦНС (уроджена розумова відсталість). Діти з легкими ступенями розумової відсталості (дебільність). Діти з середньою вираженістю відсталості (імбецильність). Глибоко розумово відсталі діти (ідіотія)	Дефектолог Олігофренопедагог Логопед
5.	Діти з порушеннями опорно-рухового апарату	Захворювання нервової системи (дитячий церебральний параліч; міопатія, порушення функцій опорно-рухового апарату при торзійній дистонії та інших стійких гіперкінетичних синдромах вродженої і спадкової природи); тяжкі порушення опорно-рухового апарату після перенесеного поліомієліту тощо). Вроджена патологія опорно-рухового апарату. Набуті захворювання і пошкодження опорно-рухового апарату (травми спинного і головного мозку, кінцівок; поліартрит; захворювання скелета (остеомиєліт, пухлини кісток тощо); системні захворювання скелета (рахіт, хондродистрофія).	Дефектолог Ортопедагог, вчитель-реабілітолог Логопед
6.	Діти з порушенням емоційно-вольової сфери	Розлади в емоційно-вольовій сфері, які проявляються в поведінці, гіперкінетичні розлади, розлади поведінки (обмеження сімейним оточенням, несоціалізований та соціалізований розлад поведінки), опозиційно-зухвалий розлад, змішані розлади поведінки та емоцій.	Спеціальний психолог Логопед
7.	Діти з затримкою психічного розвитку	Порушення працездатності, розлади уваги, пам'яті, сенсомоторних процесів, пізнавальної активності. Недоліки в здатності міркувати, робити умовиводи, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між явищами, тобто абстрактно мислити	Дефектолог Логопед
8.	Діти зі складними недоліками розвитку, тяжкими порушеннями мовлення	Порушення зору і ДЦП; глухота і ДЦП; різні види одночасного порушення зору і слуху, які прийнято відносити до сліпоглухоти; сліпота і системне порушення мовлення.	Дефектолог Логопед
9.	Діти із проблемами соціального змісту	Діти, які опинились у складних життєвих обставинах (сироти; напівсироти; які проживають в малозабезпечених сім'ях; внутрішньо переміщені особи; переселенці; жертви збройних і конфліктів та екологічних і техногенних катастроф, стихійних лих; влаштовані до інтернатних закладів та дитячих будинків сімейного типу; соціально-реабілітаційних центрів, перебувають у школах соціальної реабілітації; діти-біженці та діти, які потребують додаткового та тимчасового захисту (жертви насильства); діти, які належать до релігійних організацій, мовних та етнічних меншин. Труднощі в навчанні, порушення мовлення, сприйняття інформації, поведінки	Дефектолог Логопед Соціальний педагог
10.	Обдаровані діти	Діти, які потребують надвисокого рівня освіти та спеціальних освітніх програм підвищеної складності; які мають високі спортивні досягнення; які мають високі художні досягнення. Порушення мовлення, поведінки	Спеціальний психолог Логопед

Аналіз накопиченого дослідниками експериментального матеріалу показує, що найбільш поширеними у дітей є порушення інтелекту й мовлення, а також затримка психічного розвитку.

Проте в сучасних умовах інформатизації прослідковується новий вид мовленнєвих порушень – цифрова залежність дітей (Е. Карпова [4], О. Шуняєва [12]). Вона проявляється у змінах психіки, способі сприйняття реального світу, «зачарованості» віртуальною реальністю, зниженням слухової вразливості непрямих, ілюзорних контактів, труднощів з концентрацією та утриманням у пам'яті тексту, специфічному стилі розмови та частому зловживанні скороченнями, а також смайликів (: -), -(, -/), що може призвести до проблем із нормальним формулюванням думки; безпечітійному трактуванні принципів орфографії та пунктуації, що сприяє фіксації негативних зразків; «кібербулінгу» або комп'ютерному цькуванні в таких формах, як залякування, шантаж, розсилка вульгарних e-mail та SMS, підкараулюванні, розсилці висміюючої інформації, зйомок, фільмів, дописуванні образливих коментарів, записів у блогові чи на дискусійному форумі тощо.

Труднощі, які відчувають ці діти у процесі навчання, можуть бути зумовлені недоліками уваги, сприйняття, емоційно-вольової регуляції, самоконтролю, низьким рівнем навчальної і загальної пізнавальної мотивації, пасивністю (слабкістю регуляційних компонентів навчально-пізнавальної діяльності). Вони можуть бути наслідком недорозвинення окремих психічних процесів (сприйняття, пам'яті, мислення, мовлення, моторики у вигляді недостатньої координації рухів), у результаті чого в дитини спостерігається низька працездатність, обмежений запас знань і уявлень про навколишній світ, несформованість операційних компонентів навчально-пізнавальної діяльності [1, с. 76].

До особливих освітніх умов Р. Аслаєва відносить наявність фахівців, які розуміють проблеми дітей для того, щоб психологічно їх поєднати, у групі дітей надати належну психолого-педагогічну допомогу, розробити корекційно-розвивальну програму навчання, забезпечити охоронно-педагогічний режим, намагатися поєднувати процеси навчання з підтримувальним лікуванням, застосовувати спеціальні корекційні методи в навчанні й вихованні та ін. спеціальні умови, що дозволяють дитині здобути дошкільну і шкільну освіту з урахуванням її індивідуальних та особистісних якостей, але незалежно від обмежених можливостей здоров'я [1, с. 76].

Отже, для дитини з особливими освітніми потребами необхідне створення спеціальних умов для засвоєння освітніх програм, що дозволять набути навичок соціальної адаптації, реалізувати власну життєву компетентність.

Проведене дослідження у напрямі характеристики різних понять, які стосуються дітей, що потребують спеціальної підтримки: «відхилення в розвитку», «психічний дизонтогенез», «діти з особливими потребами», «проблемна» дитина, «діти з проблемами розвитку», діти «групи ризику», «аномальні діти», «неповносправні діти», «діти з відхиленнями (вадами) в психофізичному розвитку», «діти з обмеженими можливостями здоров'я» показав, що ці поняття є застарілими як сегрегаційні, що вказують на неповноцінність дитини, яка віддана в закриту, ізольовану систему спеціальної освіти, що значно обмежує її права. Використання вищевказаних понять пов'язане з їх багатозначністю, що корелює зі структурою цієї групи дітей і відсутністю

в їх семантиці компонента, що вказує на негативні особливості розвитку дитини. У сучасному розумінні доречним є термін «діти з особливими освітніми потребами», під яким розуміємо групу дітей, які відчувають через різні біологічні й соціальні причини стійкі труднощі в засвоєнні освітніх програм. На основі аналізу наукових джерел визначено категорії дітей з особливими освітніми потребами, які включають: дітей з вадами слуху, дітей з порушеннями зору, з порушеннями мовлення, інтелекту, дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, емоційно-вольової сфери, з затримкою психічного розвитку, зі складними недоліками розвитку, важкими порушеннями мовлення, із проблемами соціального змісту, обдарованих дітей. У сучасних умовах інформатизації прослідковується новий вид мовленнєвих порушень – цифрова залежність дітей. Відповідно логопед має здійснювати свою діяльність разом із дефектологом, сурдопедагогом, тифлопедагогом, олігофренопедагогом, ортопедагогом, учителем-реабілітологом, спеціальним психологом, соціальним педагогом. Перспективу подальших досліджень вбачаємо у розробці спеціальних умов для дітей з особливими освітніми потребами для засвоєння освітніх програм, що дозволять набути навичок соціальної адаптації, реалізувати власну життєву компетентність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аслаева Р. Г. Стратегия социально-профессиональной подготовки дефектологов в педагогическом вузе: дис. ... д-ра пед. наук. Уфа, 2011. 497 с.
2. Власова Т. А., Певзнер М. С. Учителю о детях с отклонениями в развитии. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Просвещение, 1973. 175 с.
3. Выготский Л. С. Собрание сочинений: в 6 т. Т. 3: Проблемы развития психики / под ред. А. М. Матюшкина. Москва: Педагогика, 1983. 368 с.
4. Карпова Е. Е. Теоретический анализ понятия «цифровая зависимость» в зарубежных исследованиях. *Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина*, 2017. С. 111–114.
5. Кулагин Ю. А. Восприятие средств наглядности учащимися школ слепых. Москва: Педагогика, 1969. 295 с.
6. Лапшин В. А., Пузанов Б. П. Основы дефектологии. Москва: Просвещение, 1990. 144 с.
7. Лебединский В. В. Нарушения психического развития в детском возрасте: учебное пособие. 3-е изд., стереотип. Москва: Академия, 2006. 144 с.
8. Липа В. А. Основы коррекционной педагогики: учебное пособие. Донецк: Либідь, 2001. 328 с.
9. Маллер А. Р. Ребенок с ограниченными возможностями: книга для родителей. Москва: Педагогика-Пресс, 2006. 284 с.
10. Семенович А. В. Нейропсихологическая диагностика и коррекция в детском возрасте: учебное пособие. Москва: Академия, 2002. 232 с.
11. Синьов В. М., Коберник Г. М. Основы дефектологии: навч. посіб. Київ: Вища школа, 1994. 143 с.
12. Шуныева О. В. Профилактика интернет-зависимости у подростков. *Формирование здоровьесберегающего пространства в современном образовательном учреждении*: материалы Всерос. научно-практ. Интернет-конфер. (2 апреля 2012 года). Тамбов, 2012. С. 193–196.

REFERENCES

1. Aslaeva, R. G. (2011). *Strategiya social'no-professional'noy podgotovki defektologov v pedagogicheskom vuze. Doctor's thesis*. Ufa [in Russian].
2. Vlasova, T. A., Pevzner, M. S. (1973). *Uchitel'yu o detyah s otkloneniyami v razvitii*. Moscow: Prosveschenie [in Russian].
3. Vygotskiy, L. S. (1983). *Sobranie sochineniy*. (Vol. 1–6; Vol. 3: Problemy razvitiya psihiki). A. M. Matyushkina (Ed.). Moskva: Pedagogika [in Russian].
4. Karpova, E. E. (2017). *Teoreticheskiy analiz ponyatiya «tsifrovaya zavisimost'» v zarubezhnyh*

- issledovaniyah. *Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta im. A. S. Pushkina*, 111–114 [in Russian].
5. Kulagin, Yu. A. (1969). *Vospriyatie sredstv naglyadnosti uchaschimisya shkol slepyh*. Moskva: Pedagogika [in Russian].
 6. Lapshin, V. A., Puzanov, B. P. (1990). *Osnovy defektologii*. Moskva: Prosveschenie [in Russian].
 7. Lebedinskiy, V. V. (2006). *Narusheniya psichicheskogo razvitiya v detskom vozraste*. Moscow: Akademiya [in Russian].
 8. Lipa, V. A. (2001). *Osnovy korrekcionnoy pedagogiki*. Donetsk: Lybid [in Russian].
 9. Maller, A. R. (2006). *Rebenok s ogranicennymi vozmozhnostyami: kniga dlya roditeley*. Moscow: Pedagogika-Press [in Russian].
 10. Semenovich, A. V. (2002). *Neyropsihologicheskaya diagnostika i korrekciya v detskom vozraste*. Moscow, Russia: Akademiya [in Russian].
 11. Synov, V. M., Kobernyk, H. M. (1994). *Osnovy defektologii*. Kyiv: Vyscha shkola [in Ukrainian].
 12. Shunjaeva, O. V. (2012). *Profilaktika internet-zavisimosti u podrostkov. Formirovanie zdorov'esberegajushhego prostranstva v sovremennom obrazovatel'nom uchrezhdenii*: proceedings of the Scientific and Practical Internet-conference. Tambov, 193–196 [in Russian].